

Проблемні питання запровадження і здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які впливають на адміністративно-правовий статус громадян

Олександр Іванович Коренцов*

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
Харків, Україна

*e-mail: jurist.korentsov@ukr.net

Анотація

Актуальність теми дослідження зумовлена недостатнім вивченням питання щодо забезпечення прав і свобод громадян в умовах воєнного стану. Метою статті є аналіз впливу заходів правового режиму воєнного стану на адміністративно-правовий статус громадян у період дії воєнного стану. У ході дослідження використано як спеціальні, так і загальнонаукові методи наукового пізнання, зокрема: діалектичний, історичний, формально-логічний, системного аналізу та догматичний. У статті проведено системний аналіз норм Закону України «Про правовий режим воєнного стану», зокрема заходів правового режиму воєнного стану, які безпосередньо впливають на адміністративно-правовий статус громадян у період дії воєнного стану, та їх застосування в контексті їх відповідності нормам Конституції України і міжнародним правовим актам, ратифікованими Україною, якими встановлено основоположні права людини і громадянина. Досліджено чинники і умови, які в період дії правового режиму воєнного стану впливають на права і обов'язки громадян. Зазначено, що при запровадженні і здійсненні заходів правового режиму воєнного стану потрібно враховувати не тільки наявність їх у законі, а й способи застосування цих заходів, зроблено висновок, що якщо при запровадженні й реалізації заходів правового режиму воєнного стану порушуються або можуть бути порушені основоположні права і свободи людини, які згідно з Конституцією України (ч. 2 ст. 64) і міжнародними правовими актами не можуть бути обмежені за будь-яких обставин, то ці заходи не повинні застосовуватись. Обґрунтованість такого висновку підтверджується тим фактом, що більшість заходів правового режиму воєнного стану, які обмежують права громадян і які можуть запроваджуватись відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», не застосовувались в Україні протягом дії воєнного стану. Резюмується, що Закон України «Про правовий режим воєнного стану» потребує суттєвих змін, зокрема щодо підстав його введення та запровадження більшості заходів режиму воєнного стану, які обмежують права громадян або встановлюють для них нові обов'язки, і які мають бути виключені із закону, тому що їх неможливо застосувати без порушення прав

і свобод людини, яка з тих чи інших причин відмовляється їх виконувати, тобто вони можуть здійснюватись тільки за згодою людини, права якої обмежуються, що узгоджується з положеннями ст. 22 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»: «введення воєнного стану не може бути підставою для застосування тортур, жорстокого чи принижуючого людську гідність поводження чи покарання» (ч. 1).

Ключові слова: воєнний стан; правовий режим воєнного стану; заходи воєнного стану; обмеження прав і свобод; трудова повинність; примусове відчуження майна; комендантська година; військово-квартирна повинність.

Problematic Issues of Introduction and Implementation of Martial Law Measures Affecting the Administrative and Legal Status of Citizens

Oleksandr I. Korentsov*

*H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University,
Kharkiv, Ukraine*

*e-mail: jurist.korentsov@ukr.net

Abstract

The relevance of the topic is determined by the insufficient study of the issue concerning the protection of citizens' rights and freedoms under martial law. The article provides a systematic analysis of the provisions of the Law of Ukraine No. 389-VIII "On the Legal Regime of Martial Law" (hereinafter – Law No. 389-VIII), particularly focusing on the measures under the legal regime of martial law that directly impact the administrative and legal status of citizens during the period of martial law and It examines the application of these measures in the context of their compliance with the norms of the Constitution of Ukraine and international legal instruments ratified by Ukraine, which establish fundamental human and civil rights. The aim of the article is to analyze the impact of legal measures under martial law on the administrative and legal status of citizens during the period of martial law, in the context of their compliance with the norms of the Constitution of Ukraine and international legal instruments. The article explores the factors and conditions that, under the martial law regime, affect citizens; rights and obligations. It is noted that when introducing and implementing martial law measures, it is necessary to take into account not only their presence in the law, but also the ways of their application, and the author concludes that if the introduction and implementation of martial law measures violate or potentially violate fundamental human rights and freedoms, which, according to the Constitution of Ukraine (Article 64, Part 2) and international legal acts, cannot be restricted under any circumstances, then such measures should not be applied. The validity of this conclusion is supported by the fact that most of the measures under the legal regime of martial law, which restrict citizens; rights and may be implemented according to Law No. 389-VIII, have not been applied in Ukraine during the period of martial law. The article emphasizes that Law No. 389-VIII requires

substantial amendments, particularly regarding the grounds for its implementation and the introduction of most martial law measures that restrict citizens; rights or impose new obligations on them, which should be excluded from the law, since they cannot be applied without violating the rights and freedoms of a person who, for one reason or another, refuses to comply with them, i.e. they can be implemented only with the consent of the person whose rights are restricted, which is consistent with the provisions of Article 22 of Law No. 389-VIII, according to Part 1 of which "the introduction of martial law cannot serve as a basis for the use of torture, cruel, or degrading treatment or punishment". The study employs both specialized and general scientific methods of inquiry, including the dialectical, historical, formal-logical, systemic analysis, and dogmatic methods.

Keywords: martial law; legal regime of martial law; martial law measures; restriction of rights and freedoms; labor duty; compulsory expropriation of property; curfew; military quartering duty.

Вступ

Питання утвердження і забезпечення прав і свобод людини та громадянина є важливим для всіх демократичних держав і забезпечення прав і свобод у період дії надзвичайних правових режимів, зокрема і в період дії правового режиму воєнного стану, є актуальним з огляду на те, що у світі не припиняються воєнні конфлікти, відбуваються катастрофи природного і техногенного характеру, що люди потерпають від війни та інших небезпечних факторів. Питання забезпечення прав і свобод громадян в Україні в умовах війни є актуальним для України з огляду на те, що вже десять років в Україні триває війна, розв'язана російською федерацією проти України, але за цей час не були внесені зміни до Закону України № 389-VIII «Про правовий режим воєнного стану» (далі – Закон № 389-VIII) з метою адаптування норм Закону до реалій сьогодення та оптимізації заходів правового режиму воєнного стану (вилучення неефективних та запровадження нових дієвих заходів). Із прийняттям у 1996 р. Конституції України в державі було задекларовано перехід від державоцентристської доктрини розвитку держави, яка ґрунтувалась на методах управління, притаманних колишньому СРСР, основою яких був примус, до людиноцентристської доктрини, яка визнає людину, забезпечення її прав і свобод пріоритетними напрямками діяльності держави. Але, на жаль, із прийняттям Конституції України не були переглянуті положення законів, зокрема тих, які були прийняті в пострадянський період, щодо їх відповідності нормам Конституції, не було це зроблено і при прийнятті законів у новій редакції.

Закон № 389-VIII», на наш погляд, містить низку положень, зокрема тих, що визначають заходи правового режиму воєнного стану, які потребують перегляду. Попри те, що питання щодо відповідності положень Закону

№ 389-VIII нормам Конституції України і міжнародним правовим актам є актуальним для забезпечення прав і свобод громадян в умовах воєнного стану, цей аспект до цього часу не було досліджено науковцями. Не досліджувалось науковцями і питання застосування (здійснення) заходів правового режиму воєнного стану в контексті їх впливу на права і обов'язки громадян.

Метою статті є проведення системного аналізу норм Закону № 389-VIII, зокрема заходів правового режиму воєнного стану, які безпосередньо впливають на адміністративно-правовий статус громадян у період дії воєнного стану, та їх застосування в контексті їх відповідності нормам Конституції України і міжнародних правових актів, якими встановлено основоположні права людини і громадянина, визначення наявних проблем і формулювання пропозицій щодо удосконалення законодавчих актів, які регулюють правовідносини під час дії воєнного стану.

Огляд літератури

Питанню забезпечення прав людини і їх обмеженню було присвячено багато досліджень науковців, зокрема, це роботи таких вітчизняних вчених, як С. Головатий, М. Козюбра, А. Кучук, О. Буханевич, С. О. Кузніченко. Утім проблематика забезпечення прав людини і громадянина в умовах дії правового режиму воєнного стану до повномасштабного вторгнення військ РФ в Україну загалом залишалась поза увагою науковців і на те є об'єктивні причини, зокрема та, що Україна протягом двадцяти років не була об'єктом збройного нападу, що воєнний стан в Україні вводився до нападу РФ на Україну тільки на тридцятиденний строк у 2018 р. у десяти областях під час збройної агресії з боку РФ в районі Керченської протоки проти кораблів ВМС України. Необхідно виокремити серед науковців, які досліджували це питання, ґрунтовне дослідження правового режиму воєнного стану С. О. Кузніченко [1], результати, якого були висвітлені у статтях автора та наукових виданнях, зокрема в монографії «Адміністративно-правовий режим воєнного стану», яка з'явилась в 2014 р. вже після анексії РФ Криму і початку війни на Донбасі. Автором було докладно досліджено питання введення та функціонування надзвичайних правових режимів і найбільшу увагу приділено правовому режиму воєнного стану. Більшість робіт інших науковців, що присвячені питанням правового режиму воєнного стану і різноманітним його аспектам, були опубліковані вже після повномасштабного збройного нападу РФ на Україну в 2022 р. Але науковцями не проводилось дослідження щодо відповідності положень Закону № 389-VIII, зокрема заходів цього правового режиму, які впливають на адміністративно-право-

вий статус громадян, Конституції України і міжнародним правовим актам, якими встановлено основоположні права і свободи людини і громадянина.

Матеріали та методи

Метою дослідження є комплексний аналіз норм Закону № 389-VIII, зокрема заходів цього правового режиму, які впливають на права і обов'язки громадян під час дії в країні правового режиму воєнного стану, і вибір тематики пов'язаний з тим, що науковці не ставили під сумнів необхідність і обґрунтованість положень Закону № 389-VIII, зокрема в контексті їх впливу на права громадян, незважаючи на те, що ці норми були запозичені з нормативно-правових актів колишнього СРСР, тоталітарної держави, методом державного управління якого був тотальний примус, про що зазначив у своїх працях С. О. Кузніченко. Після тридцяти років незалежності і десяти років війни з РФ ми не маємо закону про воєнний стан, який би відповідав умовам сьогодення і враховував би інтереси суспільства, держави і громадян у такий складний для країни час. У цьому дослідженні було використано як спеціальні, так і загальнонаукові методи наукового пізнання. Діалектичний метод дав змогу розглянути розвиток і необхідність регулювання правовідносин у державі в умовах війни або збройного конфлікту. За допомогою історичного методу було досліджено становлення правових норм, які визначають сутність і умови введення правового режиму воєнного стану та заходи цього режиму в різні історичні періоди. При аналізі норм Конституції, законів і підзаконних нормативно-правових актів України і інших країн було використано формально-логічний метод, що дав змогу виявити невідповідність норм Закону № 389-VIII Конституції України, іншим законам та міжнародним правовим актам, що потребує внесення суттєвих змін до цього Закону. За допомогою методу системного аналізу було виявлено особливості запровадження й застосування заходів правового режиму воєнного стану та їх вплив на права і обов'язки громадян. Догматичний метод використовувався для формулювання висновків та пропозицій щодо вдосконалення регулювання правовідносин в умовах правового режиму воєнного стану.

Результати та обговорення

Теоретичні аспекти забезпечення прав людини і громадянина в умовах дії воєнного стану

Згідно зі ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, безпека і недоторканність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [2], тому державою мають бути розроблені й запровад-

жені правові механізми забезпечення основоположних прав і свобод людини і громадянина як для мирного часу, так і в період дії надзвичайних режимів, зокрема в період дії правового режиму воєнного стану, а саме: в період війни або збройних конфліктів.

У рішенні Конституційного Суду України від 12.04.2012 р. у справі № 9-рп/2012 зазначається: «Конституційні права і свободи є фундаментальною основою існування та розвитку Українського народу, а тому держава зобов'язана створювати ефективні організаційно-правові механізми для їх реалізації. Відсутність таких механізмів нівелює сутність конституційних прав і свобод, оскільки призводить до того, що вони стають декларативними, а це є неприпустимим у правовій державі» [3].

С. О. Кузніченко у монографії, присвяченій дослідженню адміністративно-правового режиму воєнного стану, зазначає, що «захист прав і свобод людини і громадянина – одна з найактуальніших проблем сьогодення, яка давно перестала бути сферою зацікавленості окремих держав і правозахисних організацій і перейшла до розряду пріоритетних завдань усього світового співтовариства» [1, с. 17].

N. J. Doyle і S. McMorrow зазначають: «У суспільстві, яке розглядає людину та притаманні їй свободи і права як втілення найважливіших соціальних цінностей, держава та її інститути формуються на визнанні, дотриманні та захисті прав і свобод людини і громадянина [4, с. 3].

З одного боку, Україна обрала демократичний шлях розвитку, ратифікувавши Загальну декларацію прав людини 1948 р., Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Міжнародний пакт про громадські і політичні права 1966 р., підтвердила свої євроінтеграційні наміри, прийнявши документи на зближення з європейською спільнотою, останнім з яких є заява на вступ до Європейського Союзу, зобов'язалась забезпечувати основоположні права і свободи людини на своїй території шляхом приведення свого законодавства у відповідність до міжнародних актів, спрямованих на забезпечення прав людини і громадянина, норми яких було закріплено в Конституції та законах України.

З іншого боку, Україна сімдесят років перебувала у складі Радянського Союзу, тоталітарного режиму, для якого пріоритетом були інтереси держави, а не права, свободи та інтереси громадян і головним методом державного управління був примус, а життя і свобода людей для якого не мали цінності, враховуючи, що Конституція СРСР не містила статей про право людини на життя і свободу, тож, з огляду на те, що законодавство України будувалось на основі законодавства СРСР, у законах України, особливо тих, що прийма-

лись у пострадянський період, присутні положення, які не відповідають нормам міжнародного права щодо захисту прав і свобод людини і громадянина.

На жаль, і після прийняття Конституції України, згідно зі ст. 8 якої «законои та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй», певні закони, зокрема і Закон № 389-VIII, не були приведені у відповідність до положень Конституції України і навіть після того, як в 2015 р. Верховною Радою України було прийнято Закон у новій редакції [5], до нього не було внесено зміни з метою адаптування його положень до норм Конституції і норм міжнародного права, які були ратифіковані Верховною Радою України.

Положення Закону України «Про правовий режим воєнного стану» не могли бути перевірені на практиці протягом тривалого періоду розвитку і становлення держави у зв'язку з тим, що Україна не зазнавала збройного нападу і на її території не відбувались збройні конфлікти, які могли бути підставою для введення правового режиму воєнного стану та, відповідно, запровадження заходів режиму воєнного стану і тільки в період збройного конфлікту з РФ, який згодом переріс у повномасштабну війну, з'явилась можливість перевірити ефективність заходів правового режиму воєнного стану, які визначені Законом № 389-VIII, і їх вплив на адміністративно-правовий статус громадян під час війни.

За тридцять років існування України, як незалежної демократичної держави, змінились люди, їх світогляд, їх життя, змінилося суспільство в цілому, і люди хочуть жити в дійсно правовій, демократичній державі за європейських стандартів гарантування і забезпечення прав та свобод людини і громадянина, тому положення законів, зокрема і Закону України «Про правовий режим воєнного стану», не повинні ґрунтуватися на тотальному примусі, який був властивий законам СРСР, а відповідати умовам сьогодення з огляду на намір українського народу приєднатися до європейської спільноти шляхом вступу до Європейського Союзу.

Н. С. Федорук у статті, присвяченій запровадженню доктрини людиноцентризму в адміністративному праві, зазначає: «на жаль, у сучасній адміністративно-правовій науці має місце перейменування радянських понять та категорій адміністративного права без суттєвої зміни їх змістового наповнення» [6, с. 68].

Реальний перехід від державоцентристської ідеології, яка була притаманна СРСР, до людиноцентристської має бути здійснений у законодавстві України шляхом приведення норм законів та підзаконних нормативно-правових актів у відповідність до Конституції України та міжнародних правових актів.

В. Б. Авер'янов у своєму дослідженні наголошує на тому, що для зміни цілісної орієнтації адміністративного права нова адміністративно-правова доктрина має ґрунтуватись на протилежній – «людиноцентристській» ідеології, згідно з якою держава повинна «служити» інтересам громадян (тобто діяти на «благо людини») шляхом всебічного забезпечення пріоритету її прав, свобод та законних інтересів у сфері діяльності публічної адміністрації [7, с. 12].

Керуючись положеннями ст. 3 Конституції України, згідно з якою «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [2] та враховуючи норми Закону України «Про декларування законодавства України» від 21.04.2022 р., вважаємо за потрібне завершити процес приведення норм законів України, прийнятих Верховною Радою у пострадянський період, зокрема і норм Закону № 389-VIII, у відповідність із положеннями Конституції України та міжнародних правових актів, якими встановлено основоположні права людини і громадянина.

С. О. Кузніченко, розглядаючи питання введення екстремальних правових режимів, зазначає, що «фактична підстава екстремальних правових режимів – це небезпека, яка загрожує державі та суспільству і може загрожувати певним національним інтересам, які виступають як об'єкти цієї небезпеки, зокрема життя, здоров'я людини, цілісність держави» [1, с. 13].

О. М. Буханевич, С. О. Кузніченко, А. М. Мерник, досліджуючи зарубіжний досвід конституційно-правового регулювання обмежень прав людини і громадянина в умовах запровадження спеціальних правових режимів, виявили чотири домінуючі тенденції, а саме – закріплення в конституціях держав: 1) вичерпного переліку прав і свобод, які не можуть бути обмежені в період надзвичайного та воєнного стану; 2) вичерпного переліку прав і свобод, які можуть бути обмежені; 3) поєднання перших двох варіантів закріплення обмежень у тексті конституцій; 4) закріплення можливості обмеження прав і свобод особи органами державної влади в умовах особливого правового режиму без зазначення їх переліку [8, с. 217]. У ст. 64 Конституції України зазначено, що права можуть обмежуватись і встановлено перелік саме прав і свобод, які не можуть бути обмежені в умовах воєнного або надзвичайного стану (перший варіант за наведеною класифікацією), але при цьому можуть бути обмежені всі інші права і свободи, що може призвести до зловживання влади своїм правом на обмеження прав і свобод, тому вважаємо за потрібне внести зміни до Конституції України, визначивши вичерпний перелік саме прав і свобод, які можуть бути обмежені в умовах воєнного або

надзвичайного стану, і цей перелік має містити мінімальний обсяг прав, які обмежуються, з огляду на те, що запровадження і здійснення цих обмежень не повинні порушувати основоположні права і свободи людини і громадянина, а самі обмеження прав мають бути виправданими і пропорційними тій загрозі, яка стала підставою для введення спеціального режиму.

Проблемні питання застосування заходів правового режиму воєнного стану

С. О. Кузніченко в монографії зазначає, що «режим воєнного стану має становити систему взаємопов'язаних правових норм, які регламентують: підстави для його введення, діяльність суб'єктів, уповноважених його вводити, скасовувати та реалізовувати відповідні заходи; механізм обмеження прав і свобод громадян, а також обов'язки, які покладаються на юридичних і фізичних осіб. Тільки у випадку такої регламентації інститут воєнного стану матиме конституційний характер і ознаки легітимності» [1, с. 205].

Тому, якщо необхідність закону про правовий режим воєнного стану не викликає сумнівів, як і передбачені ним переведення органів державної влади, Збройних Сил України, економіки країни на функціонування в умовах воєнного стану для оперативного прийняття рішень, забезпечення армії всім необхідним для відбиття збройного нападу та відновлення життєдіяльності держави і суспільства за мирного часу, то питання обмеження прав громадян, встановлення для них нових обов'язків у період дії воєнного стану, передбачені цим Законом, є дискусійним, потребує правового регулювання щодо відповідності норм Закону № 389-VIII Конституції України і міжнародним правовим актам, якими встановлено основоположні права людини і громадянина, зокрема і тим нормам, які визначають права, які не можуть бути обмежені за будь-яких умов. При цьому при запровадженні заходів правового режиму воєнного стану, які впливають на адміністративно-правовий статус громадян, потрібно враховувати не тільки права, які можуть обмежуватись, а й механізм реалізації цих обмежень, тобто, чи можливо запровадити і здійснити заходи, що встановлені Законом № 389-VIII, у разі відмови громадян їх виконувати, без порушення їх основоположних прав і свобод, встановлених Конституцією України. Ці питання не були враховані законодавцями при прийнятті Закону «Про правовий режим воєнного стану» в 2000 р. ще в першій редакції (№ 1647-III від 06.04.2000 р.), положення якого майже в незмінному вигляді увійшли до нинішньої редакції закону [5]. Тому, враховуючи, що Закон № 1647-III приймався у пострадянський час депутатами, які майже все своє життя прожили при радянській владі, за якої примусові заходи щодо її громадян мали виконуватись

беззаперечно, незважаючи на порушення прав і свобод людини, закріплені у міжнародних правових актах, питання щодо виконання заходів правового режиму воєнного стану перед депутатами не стояли. Але Конституцією України було задекларовано пріоритет забезпечення прав і свобод людини перед інтересами держави, люди і українське суспільство змінилися і вже не сприймають порядки радянських часів, що було продемонстровано українським народом протягом тридцяти років незалежності України, зокрема в ході двох Майданів, тому, керуючись положеннями Закону України «Про дерадянізацію законодавства України» від 21.04.2022 р., Закон України «Про правовий режим воєнного стану» підлягає перегляду на відповідність його положень Конституції України та міжнародним правовим актам.

Законом № 389-VIII визначено перелік заходів правового режиму воєнного стану, які обмежують права громадян, але положення цього закону, інших нормативно-правових актів не дають відповіді на питання, що буде робити влада у разі якщо громадяни з тих чи інших підстав відмовляться виконувати заходи правового режиму воєнного стану, встановлені законом, враховуючи, що ст. 22 Закону № 389-VIII заборонено під час воєнного стану жорстоке чи принижуюче людську гідність поводження або покарання.

Під час війни Україна повинна дотримуватись Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р., за ст. 3 якої для кожної сторони конфлікту щодо осіб, які не беруть участі в бойових діях, «є забороненими й залишаються забороненими будь-коли і будь-де насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження і тортури, наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження» [9], а тому застосування сили або зброї до громадян, які будуть відмовлятися виконувати заходи правового режиму воєнного стану під час війни, є неприпустимим.

О. М. Буханевич, А. М. Мерник, О. О. Петришин, досліджуючи питання, пов'язані з уведенням особливих правових режимів, зокрема обмеження прав людини при їх запровадженні, зазначають, що «при обмеженні прав і свобод людини і громадянина необхідно дотримуватись таких правових принципів, як баланс інтересів особи, суспільства і держави, верховенство права, законність, пропорційність, гуманізм і при цьому визначити, які права можуть бути обмежені, а які ні, яка належна процедура такого обмеження і як реалізувати встановлені обмеження прав людини і громадянина» [10, с. 74].

Наявність у Законі № 389-VIII заходів правового режиму воєнного стану, які обмежують права громадян або встановлюють для них додаткові обов'язки,

без зазначення механізму здійснення цих заходів дає можливість виконавцю (військовослужбовцю, поліцейському) на власний розсуд визначати засоби впливу на громадян з метою виконання певного заходу, що може призвести до суттєвого порушення прав громадян і навіть вчинення злочину виконавцем, що є неприпустимим навіть в умовах воєнного стану.

О. В. Ковальова і А. Г. Пишна зазначають, що до порушників комендантської години у перший рік повномасштабної агресії рф правоохоронцями на місцях застосовувались заходи виховного характеру, серед яких були віджимання і присідання, рубання дров на блокпостах, прибирання бомбосховищ, збирання недопалків, миття підлоги, які не передбачені чинним законодавством [11, с. 182], але ці дії правоохоронців є незаконними і порушують право громадян на свободу, особисту недоторканність та їх право на повагу до їх гідності і є наслідком того, що законами і підзаконними нормативно-правовими актами не визначено порядок застосування заходів правового режиму воєнного стану.

Нормами закону не встановлено юридичну відповідальність громадян за відмову виконувати розпорядження щодо запроваджених заходів правового режиму воєнного стану, утім, попри це, Порядком застосування цивільними особами вогнепальної зброї під час участі у відсічі та стримуванні збройної агресії рф проти України у період дії воєнного стану, введеного Постановою Кабінету Міністрів України від 15.04.2022 р. № 448 (п. 4 абз. 9), визначено, що «цивільні особи мають право застосовувати вогнепальну зброю для припинення дій осіб, які перешкоджають виконанню законних вимог осіб, залучених до виконання завдань, пов'язаних із запровадженням і здійсненням заходів правового режиму воєнного стану» [12]. Так, відповідно до цієї норми, якщо хтось заступиться за свого родича, знайомого або за іншу особу, яку будуть силою тягнути на роботи (трудова повинність, п. 2 Закону № 389-VIII) або у якого будуть примусово відбирати майно (п. 4), то цю людину можуть просто застрелити, а тому це питання потребує правового врегулювання.

Якщо заходи правового режиму воєнного стану неможливо застосувати без порушення основоположних прав і свобод людини і громадянина, то їх треба або виключити з переліку заходів, які зазначені в Законі № 389-VIII, або зазначити в Законі, що виконання цих заходів громадянами здійснюється за їх попередньою згодою, тобто в добровільному порядку.

Автор погоджується з Є. О. Жуковою, яка у своєму дослідженні щодо оптимізації адміністративно-правового забезпечення публічного адміністрування зазначає, що «шляхами підвищення ефективності адміністративно-правового

забезпечення, зокрема, є позбавлення від застарілих елементів правового регулювання, своєчасне очищення системи адміністративно-правового забезпечення від рудиментів радянської епохи» [13, с. 90].

Згідно зі ст. 8 Закону № 389-VIII В Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, можуть запроваджуватися та здійснюватися військовим командуванням разом із військовими адміністраціями заходи правового режиму воєнного стану в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених указом Президента України про введення воєнного стану» [5, с. 9], при цьому більша частина цих заходів передбачає обмеження саме прав і свобод людини і громадянина та встановлення для них нових обов'язків. Перелік цих заходів з 24 пунктів наведено у ст. 8 Закону № 389-VIII, але п. 25 передбачено, що «можуть запроваджуватись також інші заходи, передбачені нормами міжнародного гуманітарного права», при цьому не зазначено, якими саме нормами міжнародного права встановлені можливі додаткові обмеження, що дає змогу особам, які будуть здійснювати ці заходи, на свій розсуд трактувати це положення і не дозволяє визначити вичерпний перелік заходів, які можуть запроваджуватись в умовах воєнного стану, зокрема тих, які впливають на адміністративно-правовий статус громадян в умовах правового режиму воєнного стану. Тому з метою недопущення порушення прав і свобод громадян та прав юридичних осіб при застосуванні заходів правового режиму воєнного стану пропонуємо або зазначити в п. 25 ст. 8 Закону № 389-VIII посилання на конкретні норми міжнародного гуманітарного права, на підставі яких може бути запроваджено додаткові заходи, або виключити цю норму і визначити в ст. 8 Закону вичерпний перелік заходів, які можуть запроваджуватись під час дії воєнного стану.

Враховуючи, що військове командування – це організаційно-штатний орган управління військами, то йому Законом № 389-VIII встановлено непридатні йому функції із запровадження і здійснення заходів воєнного стану, а тому вважаємо за доцільне передати ці функції військовим адміністраціям (у разі їх утворення) або державним адміністраціям, які будуть узгоджувати запровадження заходів із військовим командуванням у разі, якщо підпорядкована їм територія знаходиться в зоні бойових дій, а за військовим командуванням залишити запровадження окремих заходів воєнного стану, зокрема перевірку документів, введення комендантської години безпосередньо в зоні бойових дій (наприклад, у 50-кілометровій зоні від лінії зіткнення та від кордону з рф).

У ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» визначено, що в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан військове командування разом з військовими адміністраціями можуть запроваджувати та здійснювати в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і інтересів юридичних осіб заходи правового режиму воєнного стану, серед яких запровадження трудової повинності для працездатних осіб; використання потужності та трудових ресурсів підприємств; примусове відчуження майна, що знаходиться у приватній або комунальній власності; запровадження комендантської години; встановлення особливого режиму в'їзду виїзду, обмеження свободи пересування громадян; перевірка документів у осіб, а в разі потреби проведення огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян; заборона проведення мирних зборів, мітингів, демонстрацій; обмеження на вибір місця проживання чи перебування на території, на якій діє воєнний стан; уведення військово-транспортного обов'язку; встановлювати для фізичних і юридичних осіб військово-квартирну повинність.

Усі ці перелічені заходи правового режиму воєнного стану певною мірою обмежують права і свободи громадян або встановлюють для них додаткові обов'язки, і застосування цих заходів може мати негативні наслідки, зокрема їх примусове застосування у разі невиконання цих заходів громадянами призведе до порушення їх основоположних прав і свобод, встановлених Конституцією України. Статтею 22 Закону № 389-VIII встановлено, що «введення воєнного стану не може бути підставою для жорстокого чи принижуючого людську гідність поводження або покарання» [5, с. 40], тому, враховуючи положення ст. 22 Закону, заходи правового режиму не можуть застосовуватись у примусовому порядку із застосуванням фізичної сили або зброї, за їх невиконання не передбачена юридична відповідальність, а тому вони можуть застосовуватись до громадян тільки у разі їх згоди. Вважаємо, що всі заходи правового режиму воєнного стану підлягають перегляду щодо їх доцільності, в Законі мають бути зазначені заходи, реалізація яких не порушуватиме права і свободи громадян, враховуючи виняткову увагу до їх забезпечення в умовах війни, та відповідати умовам сьогодення, а саме розвитку українського суспільства і самосвідомості громадян.

А. В. Тимошенко і О. П. Котляренко, резюмуючи результати досліджень, зазначають, що «воєнний стан варто розглядати, як спосіб відновлення умов, за яких людина має можливість ефективно реалізувати свої права і свободи, тому саме права людини визначають форми діяльності публічної влади щодо запровадження воєнного стану та засоби, які нею застосовуються» [14, с. 445].

Україна перебувала під владою СРСР понад 70 років, тому норми Закону України «Про правовий режим воєнного стану» ґрунтуються на примусі, що було притаманно законодавству СРСР. Заходи правового режиму воєнного стану було запозичено з правових актів тоталітарного режиму СРСР, які було застосовано і випробувано ще в період Другої світової війни, зокрема в Указі Президії Верховної Ради СРСР «Про воєнний стан» від 22.06.1941 р. було визначено, зокрема, таке: «...3. В местностях, объявленных на военном положении, военным властям... предоставляется право: а) ...привлекать граждан к трудовой повинности для выполнения оборонных работ... б) устанавливать военно-квартирную обязанность... в) объявлять трудовую и автогужевую повинность для военных надобностей, г) производить изъятие транспортных средств и иного необходимого для нужд обороны имущества... у предприятий и организаций... и у отдельных граждан; д) регулировать время работы учреждений... организацию всякого рода собраний, шествий и т. п., запрещать появление на улице после определенного времени; ж) воспрещать въезд и выезд в местности, объявленные на военном положении <...> 6. За неподчинение распоряжениям и приказам военных властей... виновные подлежат уголовной ответственности по законам военного времени» [15].

Порівняльний аналіз заходів правового режиму воєнного стану, встановлених Законом України «Про правовий режим воєнного стану», та тих, які застосовувались в СРСР у період сталінізму під час Другої світової війни, показує, що вони практично ідентичні, незважаючи на вісімдесятирічний проміжок часу між двома правовими актами, а тому заходи режиму воєнного стану, які застосовувались у тоталітарному СРСР, не можуть застосовуватись в Україні – правовій, демократичній державі.

У своїй статті, присвяченій аналізу законодавства про воєнний стан часів другої Світової війни і сучасності, О. Л. Басараб, І. Т. Ларіонова, порівнюючи норми Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про воєнний стан» від 22.06.1941 р., роблять висновки: «норми Указу 1941 року, як і інші нормативно-правові акти того часу, відображають правову дійсність радянської адміністративно-командної системи управління з недемократичним правовим режимом, тому в його змісті відсутні дефініції, домінують норми-заборони, а більшість положень мають бланкетний характер, створюючи умови для органів державної влади та правоохоронних органів трактувати правові положення самостійно, на власний розсуд» [16, с. 22]. Тому, враховуючи порівняльний аналіз двох нормативно-правових актів, те що більшість заходів правового режиму воєнного стану, зазначені в обох документах, практично збігаються, що підтверджу-

ється і проведеним науковцями дослідженням та висновками, які ними було зроблено, вважаємо неприпустимими застосування заходів правового режиму воєнного стану, які використовувались тоталітарним режимом СРСР, а тому заходи воєнного стану, викладені в Законі України «Про правовий режим воєнного стану», що впливають на адміністративно-правовий статус громадян в умовах воєнного стану, мають бути переглянуті з метою забезпечення основоположних прав і свобод людини і громадянина в період дії воєнного стану.

Також зазначаємо, що заходи правового режиму воєнного стану, встановлені ст. 8 Закону № 389-VIII, збігаються із заходами, які можуть застосовуватися на території рф, на якій введено воєнний стан, визначені федеральним конституційним законом рф від 30.01.2002 р. № 1-ФКЗ «О военном положении» (ст. 7), таким чином, методи і заходи правового регулювання правовідносин під час дії воєнного стану в Україні, демократичній, правовій державі, ідентичні методам і заходам правового регулювання, які використовуються нашим ворогом – рф, державою агресором, в якій діє тоталітарний режим правління, це є ще однією підставою для кардинального перегляду положень Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

Заходи правового режиму воєнного стану передусім мають стосуватись органів державного управління, для того щоб оперативно вирішувати завдання, які стоять перед державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами під час війни, здійснити перехід економіки держави з мирного на воєнний час для забезпечення Збройних Сил України всім необхідним для відсічі збройній агресії.

Заходи правового режиму воєнного стану, які будуть у новій редакції Закону, мають бути домірними тій загрозі, яка виникла перед суспільством і державою, та в мінімальному розмірі обмежувати права і свободи громадян. До громадян, враховуючи, що вони і так потерпають від війни, під час дії воєнного стану має застосовуватись не примус, як метод державного управління, а переконання та заохочення, тільки в цьому разі держава може розраховувати на підтримку з боку громадян.

Європейською Комісією за демократію через право (Венеційська комісія) в узагальненні висновків і докладів Венеційської комісії про надзвичайне становище CDL-PI(2020)003 від 16.04.2020 р. зазначається, що «положення Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Європейської конвенції про права людини і Американської конвенції про права людини передбачають можливість відступлення (державою від забезпечення прав і свобод людини) тільки за виняткових обставин. Неможливе відступлення від «так званих абсолютних прав: права на життя, заборони тортур і нелюд-

ських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання» [17, с. 4], тому у воєнний час можливе запровадження та здійснення таких заходів правового режиму воєнного стану, реалізація яких не призведе до порушення основоположних прав і свобод громадян.

В. Гвоздь у статті, присвяченій забезпеченню прав людини в умовах воєнного стану, зазначив, що в демократичних країнах обмеження прав їх громадян має бути тимчасове і мінімально необхідне за характером, водночас зберігається певний перелік прав, які не можуть порушуватися у жодному разі [18, с. 26, 27].

А. В. Демичева у статті, присвяченій проблемі обмеження прав людини в умовах воєнного стану в Україні, слушно зазначає, що «обмеження, які вводяться під час воєнного стану, мають бути доцільними та обґрунтованими, пропорційними, мати легітимну мету та бути необхідними в конкретний період, діяти виключно в період дії воєнного стану та переглядатися при зміні інтенсивності воєнних дій» [19, с. 45, 46]. Вона також звертає увагу на те, що в «Рекомендаціях громадських організацій щодо обмеження прав людини у воєнний час» зазначається, що «влада не має розглядати відступ від зобов'язань держави як можливість порушувати фундаментальні права людини» [19, с. 46].

Заходи правового режиму воєнного стану, визначені в ст. 8 Закону № 389-VIII, були притаманні тоталітарному режиму Радянського Союзу, громадяни якого не мали права на свободу, життя, приватну власність, а тому застосування більшості з них в Україні, демократичній, правовій державі, є неприйнятним, вони є рудиментом режиму СРСР, яких держава має позбутись.

Ураховуючи, що життя людини в СРСР нічого не було варте і що з людиною можливо було зробити що завгодно, державні органи, їх посадові та службові особи використовували безоплатну примусову працю громадян (від якої ніхто не міг відмовитися, зважаючи на можливі наслідки) і за рахунок своїх громадян намагалися мінімізувати свої витрати за тих чи інших обставин, зокрема і в умовах воєнного стану (суботники, допомога колгоспам, військова служба, трудова та військово-квартирна повинність, комендантська година, військово-транспортний обов'язок, примусове відчуження майна). Прикладом цього державного підходу було вирішення питання щодо формування збройних сил в СРСР: навіщо створювати професійну армію і витратити на це кошти держави, якщо можна зобов'язати служити кожного молодого чоловіка (як рекрути в ХІХ ст.), простим внесенням єдиної норми до конституції СРСР про обов'язок відбувати військову

службу, і керівництву держави було байдуже, що людину таким чином примушували віддати на цю службу два чи три роки свого життя. Але цей підхід до вирішення завдань, що стоять перед державою, міг бути застосований тільки в умовах тоталітарного режиму з його репресивним апаратом, а тому намагання в Україні адаптувати методи радянського управління, зокрема і в умовах воєнного стану, є безперспективним, тому що Конституцією України (статті 27–29) встановлено право людини на життя, свободу та особисту недоторканність, повагу до її гідності. У кожного громадянина України є приватна власність і він роками, а то й десятиріччями працював, щоб її придбати, тому він, швидше за все, не захоче її віддати в умовах воєнного стану навіть за обіцянки гіпотетично колись відшкодувати йому її вартість, тим більше, що законодавством України не передбачена юридична відповідальність за таку відмову. Приватна власність є тією «священною короною», на якій тримається весь західний світ, а тому європейські країни, США відмовляються віддати Україні заарештовані російські активи (країни-агресора), доки не буде ухвалено остаточне рішення суду з цього питання. Їхня позиція ґрунтується на тому, що вилучення приватної власності (власності держави) повинно проводитися виключно у правовий спосіб, тому що завдяки приватній власності (яка є стимулом до праці), право на яку було закріплено ще в Кодексах Римської імперії, а також узаконенню права на спадкування, відбулися розвиток і становлення людської цивілізації.

Практичні аспекти запровадження і здійснення заходів правового режиму воєнного стану

При вирішенні питання щодо доцільності закріплення в законі того чи іншого заходу режиму воєнного стану потрібно враховувати, наскільки застосування цього заходу буде впливати на повсякденне життя громадян. Якщо це не потребує багато часу і обмеження їх прав є тимчасовим, то вони з розумінням ставляться до певних обмежень їх прав, тому що це робиться в інтересах суспільства. Зокрема громадяни з розумінням ставляться до такого заходу, як перевірка документів, огляд речей, транспортних засобів, багажу на блокпостах. Також із розумінням громадяни ставляться до запровадження комендантської години у своїх містах та селах, але в разі усунення небезпечного фактору, який став підставою для запровадження комендантської години, вважаємо за потрібне скасовувати комендантську годину, тому що в цьому випадку запроваджені обмеження прав громадян стають необґрунтованими.

На початку війни впровадження комендантської години у всіх областях було доцільним і не викликало питань, тому що було не зрозуміло, як будуть роз-

виватися воєнні дії, зараз ситуація стабілізувалась, але комендантська година не була скасована за понад два роки війни в жодній з областей, в яких її було введено. Запровадження комендантської години здійснюється саме з метою збереження життя і здоров'я громадян, тому якщо немає реальної загрози життю і безпеці людей, комендантська година не запроваджується, а вже запроваджена має скасовуватись, якщо усунені обставини, які були підставою для її запровадження, тому на цей час є доцільним скасування комендантської години у більшості областей України і залишення її в населених пунктах, які в 50-кілометровій зоні від лінії зіткнення та від кордону з рф.

Європейською Комісією за демократію через право в узагальненні висновків і докладів Венеціанської комісії про надзвичайне становище від 16.04.2020 р. зазначається, що «надзвичайні заходи і відступ від основних прав і свобод повинні бути пропорційні небезпеці, надзвичайні заходи не можуть застосовуватись довше ніж надзвичайна ситуація, і обмеження, наслідком якої вони є, повинні застосовуватись тільки в тих географічних районах, в яких виникла надзвичайна ситуація» [17, с. 5], а тому запроваджені заходи воєнного стану в районах, де вже не ведуться бойові дії або не велись від початку повномасштабного вторгнення ворога, мають бути скасовані.

Статтею 8 Закону № 389-VIII встановлено, що в період дії воєнного стану може запроваджуватись трудова повинність, але вона є наслідком тоталітарного режиму СРСР, в якому Україна перебувала сім десятиліть, і неодноразово вводилась у Радянському Союзі, зокрема в період громадянської війни в 1918–1920 рр. [20, с. 33], під час Другої світової війни в 1941–1945 рр. [21, с. 174], а тому не може застосовуватись в Україні, правовій, демократичній державі.

В умовах правового режиму воєнного стану можуть запроваджуватись окремі обмеження прав громадян або встановлюватись нові обов'язки, але вони не повинні застосовуватись примусово, під загрозою застосування насильства над громадянином, тому вважаємо застосування в період дії правового режиму воєнного стану трудової повинності, з огляду на її примусовий характер, неприйнятним і є порушенням Конституції України та міжнародних правових актів, якими встановлено захист основоположних прав людини, які не можуть бути скасовані або обмежені за будь-яких умов.

Статтею 43 Конституції України задекларовано принцип свободи праці і зазначено, що «використання примусової праці забороняється» [1], тому запровадження військовим командуванням під час дії правового режиму воєнного стану трудової повинності, яка за своєю суттю є примусовою пра-

цею, без згоди на це громадян є неправомірним і не відповідає міжнародним правовим актам, якими встановлено захист прав людини і громадянина.

У статті щодо реалізації під час війни принципу свободи праці Т. А. Занфірова резюмує: «правові норми режиму воєнного стану мають бути піддані критичному науковому аналізу на предмет їх життєздатності та відповідності принципу свободи праці, уникаючи можливих проблем із забезпечення цієї свободи в разі запровадження воєнного стану» [22, с. 78].

Т. А. Занфірова також зазначає, що «трудова повинність за своєю сутністю є примусовою працею, оскільки відповідає критеріям примусу, однак не вважається такою, лише тому, що Конституція прямо вказує на те, що цю повинність не можна вважати примусом, незважаючи на те, що в особи, яку примушують працювати, немає можливості відмовитись від такої роботи» [22, с. 80]. Наявна в ст. 43 Конституції України норма, за якою «не вважається примусовою працею робота в умовах воєнного стану» [1], не робить працю, яка буде здійснюватись під примусом, добровільною, і ця норма не відповідає положенням міжнародних правових актів, зокрема ст. 4 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а тому підлягає перегляду.

У ст. 20 Закону № 389-VIII зазначається, що при запровадженні трудової повинності громадянам забезпечується дотримання таких стандартів (не норм Трудового кодексу), як мінімальна заробітна плата, мінімальний (?) термін відпустки та час відпочинку між змінами, максимальний (?) робочий час, але навіщо людині ці «стандарты», якщо вона з тих чи інших причин не може або не хоче виконувати роботу, яку її примушують робити. Згідно зі статтями 27, 28, 29 Конституції України людина має право на життя, повагу до її гідності, свободу і недоторканність, які не можуть бути обмежені навіть в умовах воєнного стану, тому ні держава, ні будь-який її орган чи посадова особа, зокрема і військове командування, не можуть примушувати громадян працювати. Україна, як правова, демократична держава, повинна позбутися такого ганебного явища, як трудова повинність і виключити всі норми, які пов'язані з примусовою працею, із законів України і підзаконних нормативно-правових актів, зокрема і з Закону № 389-VIII.

Згідно зі ст. 8 (п. 4) Закону № 389-VIII в період дії воєнного стану може бути примусово відчужено (реквізоване) майно, що перебуває у приватній або комунальній власності, але серед факторів, які утримують людину в країні, є саме рухоме і нерухоме майно, на придбання якого люди інколи витрачають багато років, тому, вважаємо, наявність у Законі № 389-VIII заходів, які передбачають примусове відчуження майна громадян, які і так

страждають від війни, неприпустимим за будь-яких обставин, тому що якщо в людини відібрати будинок, квартиру, то її сім'ї ніде буде жити, якщо реквізувати у людини автомобіль в зоні бойових дій (де це може відбуватись), то в разі небезпеки вона і її сім'я не зможе переїхати в безпечне місце, чим порушується їх право на життя. Таким чином, втрачається зв'язок з країною (державою) і за першої можливості людина (разом із сім'єю) може покинути країну. Але хто тоді відновлюватиме Україну після Перемоги? Збереження населення, яке буде відновлювати звільнені території, – питання, яке держава повинна вирішувати вже зараз, коли ще триває війна, а тому будь-які реквізиції рухомого і нерухомого майна громадян є неприйнятними для України. Більшість Конституцій європейських країн, зокрема Латвії, Литви, Німеччини, Польщі, не мають положень про примусове відчуження майна громадян для потреб держави у період дії воєнного стану.

У Законі № 389-VIII не зазначено, яке саме майно може бути примусово відчужено у громадян, таким чином, це положення закону може бути застосовано до будь-якого майна громадян, при цьому порядок відчуження майна в умовах воєнного стану визначено в Законі України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» № 4765-VI від 17.05.2012 р. [23]. Але норми цього Закону не відповідають положенням ст. 1 Першого протоколу європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Конституції та Цивільного кодексу України, тому що Законом № 4765-VI встановлено, що «закон визначає механізм примусового відчуження майна для потреб держави (не для потреб оборони)» [23], але ст. 1 Першого протоколу Конвенції, ст. 41 Конституції України [1], як виняток, допускається, позбавлення власності тільки «в інтересах суспільства».

Згідно зі ст. 47 Конституції України «кожен має право на житло, ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше, як на підставі закону за рішенням суду» [1], і це право відповідно до ст. 64 (ч. 2) не може бути обмежене навіть під час дії воєнного стану, тому з урахуванням того, що Конституцією України під час воєнного стану примусове відчуження житла заборонено, що позбавлення житла можливе тільки на підставі рішення суду, житло не може бути відчужено у громадян навіть під час дії режиму воєнного стану за будь-яких обставин. Згідно зі статтями 351, 353 Цивільного кодексу України, ст. 143 Земельного кодексу України примусове відчуження нерухомого майна, зокрема і земельної ділянки, з метою суспільної необхідності виконується за рішенням суду, а тому, враховуючи що при прийнятті Закону № 4765-VI не було внесено зміни до Цивільного кодексу (передбачено ст. 4 цього Кодексу), під час дії воєнного стану не можуть примусово

відчужуватись об'єкти нерухомості, зокрема і земельні ділянки, за рішенням військового командування.

Статтею 8 Закону № 389-VIII встановлено, що під час воєнного стану військовим командуванням може бути примусово відчужено майно громадян України, але це положення суперечить нормам Закону України «Про оборону України» від 06.12.1991 р. № 1932-XII, згідно з якими держава повинна забезпечити свої збройні сили всім необхідним для відсічі нападу вірогідного противника, зокрема ст. 2 Закону № 1932-XII визначено, що «Фінансування потреб національної оборони держави здійснюється за рахунок і в межах коштів, визначених у законі про Державний бюджет України на відповідний рік і може здійснюватись додатково за рахунок благодійних пожертв фізичних і юридичних осіб» [24], тобто виключно в добровільному порядку. Статтею 3 Закону України «Про оборону України» визначено, що підготовка держави до оборони включає «забезпечення необхідної чисельності особового складу Збройних Сил України та інших військових формувань, забезпечення Збройних Сил України, інших військових формувань озброєнням, військовою та іншою технікою, продовольством, речовим майном, іншими матеріальними ресурсам в повному обсязі, створення державного матеріального резерву та резервних фондів грошових коштів, інших ресурсів для забезпечення потреб оборони держави» [24], при цьому згідно зі ст. 10 Міністерство оборони України «організує накопичення озброєння, військової техніки, інших матеріальних ресурсів у непорушному запасі та мобілізаційному резерві, забезпечує належний рівень боєздатності, укомплектованості та бойової готовності Збройних Сил України» [24].

Як знущання над громадянами можна розцінювати норми ст. 23 Закону № 389-VIII та статей 7, 10, 12 Закону № 4765-VI, згідно з якими у разі якщо примусово відчужене майно фізичних чи юридичних осіб збереглося, його не віддають власнику, а власник «має право вимагати (?) у судовому порядку повернення такого майна на умовах, визначених законом» [5], тобто для того, щоб отримати своє майно, особа повинна роками судитися з державою. У статтях 7, 10 Закону № 4765-VI зазначається, що «у разі відсутності особи, у якої відчужується майно, акт про примусове відчуження її майна складається без участі цієї особи, а компенсація за відчужене майно, яке було знищено, особа може отримати протягом п'яти наступних бюджетних періодів (років) з часу скасування режиму воєнного стану» [23]. За зазначених умов жодна особа не віддасть у добровільному порядку своє майно, а насильницьке вилучення майна призведе до порушення її прав, встановлених статтями 27, 28, 29 Конституції України, які не можуть бути обмежені навіть в умовах воєнного стану, і ст. 22 Закону № 389-VIII.

У доступних інформаційних джерелах не було знайдено інформацію щодо випадків офіційного застосування і здійснення військовим командуванням відчуження майна громадян від початку війни РФ проти України, але сама наявність у законі норми, яка дозволяє здійснювати примусове відчуження майна громадян під час дії воєнного стану, може призвести до зловживань з боку службових осіб військового командування, що матиме наслідком порушення майнових прав громадян, що вже не раз відбувалося на Донбасі.

Погоджуємося з висновком В. Гвоздя, що «воєнний стан повинен мінімально обмежувати права українських громадян та фактично не зачіпати їх інтереси та повсякденний побут, в іншому разі може виникнути реальна загроза гострої внутрішньої кризи в країні з непередбачуваними наслідками» [18, с. 28].

Відчужене у громадян під час воєнного стану майно, зокрема будинки, квартири, земельні ділянки, автомобілі, потрібно буде зареєструвати, обслуговувати, зберігати, а потім зняти з реєстрації, що потребує фінансування з державного бюджету, тому, враховуючи, що використання майна під час війни є тимчасовим (до закінчення воєнних дій) та проблеми з його відчуженням, вважаємо недоцільним відчуження майна громадян для потреб держави під час дії правового режиму воєнного стану.

Спираючись на наведену аргументацію і думку науковців, вважаємо за потрібне виключити із Закону № 389-VIII такий захід правового режиму воєнного стану, як примусове відчуження майна, що перебуває у приватній та комунальній власності.

Статтею 8 Закону № 389-VIII (ч. 1 п. 17) військовому командуванню надано право встановлювати для фізичних і юридичних осіб військово-квартирну повинність, але необґрунтованість запровадження і здійснення цього заходу правового режиму воєнного стану визнається не тільки науковцями, а й Кабінетом Міністрів України, депутатами Верховної Ради України. Кабінетом Міністрів України 24.02.2020 р. до Верховної Ради України було подано законопроект № 3116, згідно з яким передбачалось виключити військово-квартирну повинність з переліку заходів правового режиму воєнного стану [25]. У пояснювальній записці до законопроекту № 3116, який було підтримано міністерством фінансів і депутатськими комітетами, зазначається, що законопроект було подано «з метою приведення у відповідність із положеннями Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини Закону України «Про правовий режим воєнного стану» щодо встановлення для фізичних і юридичних осіб військово-квартирної повинності з розквартирування військовослужбов-

ців» [25]. З невідомих причин законопроект № 3116 від 04.03.2020 р. було відкликано Кабінетом Міністрів України, але це не означає, що проблема приведення у відповідність із положеннями Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини Закону України «Про правовий режим воєнного стану» була вирішена, вона існує і зараз, тому пропонуємо виключити військово-квартирну повинність з переліку заходів правового режиму воєнного стану.

Службові особи військового командування, військових адміністрацій вже зрозуміли, що більшість зазначених у Законі України «Про правовий режим воєнного стану» заходів, зокрема ті, що обмежують права громадян, не відповідають умовам сьогодення і потребують перегляду, що підтверджується тим, що ці заходи офіційно не здійснювались з початку війни, зокрема такі, як трудова повинність, примусове відчуження майна, військово-транспортний обов'язок, військово-квартирна повинність. Отже, положення Закону України «Про правовий режим воєнного стану» мають бути переглянуті, зокрема в частині застосування заходів правового режиму воєнного стану, які безпосередньо обмежують права і свободи громадян, встановлені Конституцією України і міжнародними правовими актами.

Науковці у своїх дослідженнях підтримують тезу про те, що навіть в умовах воєнного стану можливим є застосування і здійснення заходів правового режиму воєнного стану тільки у разі, якщо це не буде порушувати основоположні права людини і громадянина. Зокрема відомий науковець О. М. Бандурка у статті, присвяченій державній політиці у сфері захисту прав і свобод людини в умовах воєнного стану, зазначає, що «основоположні права людини і громадянина не підлягають обмеженню навіть у період дії воєнного стану, оскільки без забезпечення їх гарантування неможливе існування людини в демократичній державі, якою є Україна, попри те, що росія веде проти неї повномасштабну війну» [26, с. 16].

Висновки, зроблені у цьому науковому дослідженні, стосуються не тільки фізичних осіб, а й юридичних осіб, зокрема ст. 8 Закону № 389-VIII (п. 3 ч. 1) встановлено право військового командування «використовувати потужності та трудові ресурси підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони, змінювати режим їх роботи, проводити інші зміни виробничої діяльності, а також умов праці», але реалізація цих імперативних приписів призведе до зупинки підприємства, тому, що підприємство – це складний механізм і результат його роботи залежить від злагодженості його підрозділів і кваліфікації працівників, які прийшли працювати на підприємство на обрану ними посаду і на умовах, визначе-

них трудовим договором, тому прогнозовано, що більшість працівників відмовиться працювати під примусом за нових умов. Таким чином, не буде досягнуто мети щодо виготовлення необхідної для оборони продукції і перестануть надходити податки до бюджету від підприємства, а тому єдиним виходом для вирішення питання щодо забезпечення виготовлення необхідної під час війни продукції є договірні, партнерські відносини між державою (його органами) і юридичними особами та підприємцями, основою яких буде повага до працівників і забезпечення їх прав і свобод, зокрема їх трудових прав, в умовах правового режиму воєнного стану. В тексті цієї норми виявляється зневага до працівників, зокрема надано право військовому командуванню «використовувати потужності та трудові ресурси (не працівників) підприємств без згоди на те працівників, що є, по суті, трудовою повинністю і застосуванням примусу в традиціях колишнього СРСР.

О. Ярошенко й О. Луценко зазначають, що трудові права працівників обмежуються під час дії воєнного стану і норми трудового законодавства не поширюються на відносини, що регулюються Законом України «Про правовий режим воєнного стану», зокрема була збільшена тривалість робочого часу, надано право роботодавцю відмовляти у будь-якій відпустці, а також відправляти працівників у неоплачувану відпустку, що, на думку авторів, призвело до того, що в Україні нині склалися несприятливі умови, щодо трудових ресурсів [27, с. 155].

Зауважуємо, що в коло посадових обов'язків військового командування не входить контроль за виробництвом на підприємствах, або робіт в установах і організаціях, цими питаннями повинні опікуватись військові адміністрації, що потребує внесення змін до ст. 8 Закону № 389-VIII.

Ще одним заходом правового режиму воєнного стану є встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду з України (п. 6 ст. 8 Закону № 389-VIII), зокрема заборона виїзду з країни, яка зараз діє для чоловіків віком з 18 до 60 років, що є неприпустимим, тому що кожна особа повинна мати право виїхати з країни у разі виникнення небезпечної ситуації для неї самої і її сім'ї, зокрема в разі знаходження в зоні бойових дій, що є реалізацією її права на життя, яке встановлено ст. 27 Конституції України. Якщо держава не забезпечила право особи на її приватну власність і було знищено її будинок чи квартиру, то на якій підставі влада забороняє людині виїжджати з країни. Деякі науковці посилаються на приклад Ізраїлю в питаннях війни, що вже більш як сімдесят років перебуває у стані війни, але, незважаючи на війни, Ізраїль не вводив заборону в'їзду та виїзду з країни, не вводили

її й інші демократичні країни в разі війни чи збройного конфлікту, зокрема Хорватія під час війни з Сербією, тому що забезпечення вільного в'їзду та виїзду з країни за будь-яких умов є гарантуванням права людини на свободу, а в разі перебування особи в зоні бойових дій, ще й гарантуванням права людини на життя. Заборона для чоловіків виїжджати за кордон порушує їхнє право, право їхніх дружин на сім'ю, встановлене ст. 51 Конституції України та ст. 291 Цивільного кодексу України, згідно з якою «фізична особа має право на сім'ю і не може без її волі бути розлучена з сім'єю». Унаслідок повної заборони виїзду чоловіків з країни їх дружини, які через війну перебувають за кордоном, вимушені разом із дітьми приїжджати до них з-за кордону, наражаючи себе і своїх дітей на небезпеку потрапити в Україні під ракетний обстріл.

Отже, запроваджувати і здійснювати заходи правового режиму воєнного стану повинно не військове командування, а військові адміністрації, а за військовим командуванням потрібно залишити певні заходи (комендантська година, перевірка документів) в зоні бойових дій (50-кілометрова зона від лінії зіткнення та від кордону з РФ), тому що в обов'язки військових не входять вирішення питань цивільного характеру і надання Законом № 389-VIII таких повноважень військовому командуванню пов'язано з радянським минулим (Друга світова війна), коли воєнний стан вводився в регіонах, прилеглих до зони бойових дій, а не на всій території держави.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» повинен відповідати умовам сьогодення і містити норми, що дадуть змогу перевести економіку держави у воєнний режим, оперативно вирішувати нагальні питання щодо відсічі збройного нападу на Україну, забезпечити збройні сили всім необхідним для Перемоги, а не містити положення нормативно-правових актів СРСР тільки тому, що Україна сімдесят років перебувала у його складі, і які є неприйнятними для України, яка є демократичною державою.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану», попри те, що його було прийнято в останній редакції в 2015 р., прийнято в традиціях радянських часів, при цьому визначені законом заходи правового режиму воєнного стану передбачають безапеляційне їх виконання, незважаючи на те, що при їх реалізації можуть бути порушені права та інтереси осіб, які згідно зі ст. 64 Конституції України не можуть бути обмежені навіть в умовах воєнного стану. А тому, враховуючи викладене, норми Закону України «Про правовий режим воєнного стану» мають бути кардинально переглянуті щодо їх відповідності положенням Конституції України, міжнародним правовим актам та реаліям сьогодення, містити тільки ті заходи правового режиму воєнного

стану, які можуть бути здійснені без порушення основоположних прав та свобод людини і громадянина, та які ґрунтуються не тільки на примусі, а й на інших методах державного управління: переконанні та заохоченні.

Протягом війни України проти РФ, окрім запровадження комендантської години і перевірки документів, вантажу і транспортних засобів, не було офіційно застосовано інші заходи, передбачені Законом № 389-VIII, які обмежують права громадян, а тому це є ще одним аргументом для вилучення певних заходів із тексту Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

Ю. Запорожченко, Ю. Лєгеза, Ю. Волкова, О. Пушкіна, М. Коваль слушно зазначають, що «в умовах воєнного стану захист прав людини є особливо складним, обмеження прав мають бути обґрунтованими, обмеженими в часі та ресурсах, вони повинні використовуватись відповідно до принципів демократії та верховенства права з метою захисту інтересів суспільства, а також прав і свобод громадян» [28, с. 250].

Підсумовуючи результати дослідження, резюмуємо, що в умовах сьогодення для підтримки держави громадянами, зокрема виконання робіт, пов'язаних з оборонними заходами, допомоги майном, розміщення особового складу Збройних Сил України тощо, керівництву держави необхідно спиратися не на норми пострадянських законів, які ґрунтуються на тотальному примусі, а створити в державі такі економічні, політичні, соціальні умови для розвитку країни і особистості, які б забезпечили стабільне, безпечне, заможне життя громадян і їхніх родин на рівні європейських стандартів, за яких громадяни за закликem керівництва держави, а не під примусом, не тільки нададуть будь-яку підтримку державі у важкий час війни або збройного конфлікту, а й захищатимуть її. Вважаємо за потрібне врахувати історичний досвід Фінляндії, яка в 1918 та 1939 рр. зазнала нападу радянської (червоної) армії, але вистояла і перемогла у війні проти, здавалось би, непереможного Радянського Союзу. Запорукою перемоги стала реалізація у Фінляндії тези лідера соціал-демократів Фінляндії у 1930-х Вьяйне Таннера, яку він висловив у парламенті під час суперечки з Карлом Маннергеймом, керівником Ради оборони країни, щодо збільшення оборонних видатків для підготовки до війни з СРСР: «Перш ніж витратити величезні кошти на оборону, потрібно створити для людей такий рівень життя, який вони захочуть захищати» [29].

Висновки

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» не відповідає умовам сьогодення, потребує суттєвих змін, зокрема щодо підстав введення воєнного стану, щодо запровадження та здійснення заходів правового режиму

воєнного стану, які впливають на адміністративно-правовий статус громадян. Державі необхідно для вирішення завдань, які постають перед суспільством в умовах воєнного стану, застосовувати не тільки примус, а й інші методи державного управління, зокрема переконання і заохочення. Тільки розумний баланс інтересів суспільства (держави) і громадян та об'єктивне правове регулювання правовідносин в умовах дії правового режиму воєнного стану дозволить вирішувати проблеми, які постають перед суспільством і державою в умовах війни або збройного конфлікту. Перед запровадженням і здійсненням заходів воєнного стану необхідно враховувати їх вплив на повсякденне життя громадян та чи можливо їх застосувати не порушуючи права і свободи громадян, які не можуть бути обмежені навіть в умовах воєнного стану. Якщо заходи правового режиму воєнного стану неможливо реалізувати без порушення основоположних прав і свобод людини і громадянина, то ці заходи мають бути виключені із Закону № 389-VIII, що узгоджується з положенням ст. 22 цього Закону.

Тема дослідження є актуальною, враховуючи що в країні введено воєнний стан, тому вдосконалення законодавчих актів, які регулюють правовідносини під час дії воєнного стану, потребує подальших досліджень.

Рекомендації

Вважаємо, що норми Закону України «Про правовий режим воєнного стану» підлягають перегляду, зокрема, необхідно позбавити військове командування неприбутанних йому функцій, також підлягають перегляду заходи правового режиму воєнного стану, тож пропонуємо виключити із Закону № 389-VIII такі заходи: запровадження трудової повинності, примусове відчуження майна, що перебуває у приватній власності, встановлення для фізичних осіб військово-квартирної повинності, встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду. Комендантську годину рекомендуємо застосовувати тільки в разі виникнення реальної небезпеки для життя і здоров'я громадян (це не стосується загрози балістичних і крилатих ракет, які можуть прилетіти в будь-яку точку країни), а в разі, якщо підстави для її запровадження зникли, то передбачити в законі можливість її скасування, як і всіх заходів правового режиму воєнного стану.

Пропонуємо внести до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» статтю, в якій буде викладено механізм застосування заходів правового режиму воєнного стану, зазначених у ст. 8 Закону, при дотриманні основоположних прав і свобод людини і громадянина, встановлених Конституцією України та виконанні приписів ст. 22 Закону, або в кожному підзаконний нормативно-правовий акт, який роз'яснює застосування певного заходу

правового режиму воєнного стану, внести пункти, в яких буде встановлено механізм і порядок реалізації цього заходу, зокрема в разі коли особа з тих чи інших підстав відмовляється виконувати цей захід, а якщо для певних заходів не існує таких підзаконних актів, то прийняти їх, зазначивши в них процедуру їх здійснення.

Список використаних джерел

- [1] Кузніченко С. О. Адміністративно-правовий режим воєнного стану : монографія. Харків : Право, 2014. 232 с.
- [2] Конституція України : офіц. текст від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 19.08.2024).
- [3] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12.04.2012 р. справа № 1-10/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text> (дата звернення: 19.08.2024).
- [4] Marcel Gauchet and the Crisis of Democratic Politics / Eds. Doyle N. J., McMorrow S. New York and London : Routledge, 2022. 294 p.
- [5] Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 19.08.2024).
- [6] Федорук Н. С. Людиноцентризм як цілісно-світоглядний орієнтир реформування понятійного апарату адміністративного права. *Приватне та публічне право*. 2022. № 1. С. 67–72.
- [7] Авер'янов В. Б. Нова доктрина українського адміністративного права на етапі становлення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 35. С. 10–16.
- [8] Bukhanevych O. M., Kuznichenko S., Mernyk A. M. Foreign experience in constitutional and legal regulation of restrictions on human rights in conditions of emergency and martial law. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2022. № 14. P. 216–236. [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(2\).2021.55-65](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(2).2021.55-65).
- [9] Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 19.08.2024).
- [10] Bukhanevych O. M., Mernyk A. M., Petryshyn O. O. Approaches to understanding the category «special legal regimes». *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. № 28(1). P. 71–78. [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(1\).2021.71-78](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(1).2021.71-78).
- [11] Ковальова О. В., Пишна А. Г. Відповідальність за порушення комендантської години в умовах правового режиму воєнного стану. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 179–185. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.3.27>.
- [12] Про затвердження Порядку застосування цивільними особами вогнепальної зброї під час участі у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України у період дії воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2022 р. № 448. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 19.08.2024).
- [13] Жукова Є. О. Вектори оптимізації ефективності адміністративно-правового забезпечення публічного адміністрування. *Конституційні права і свободи людини та*

- громадянина в умовах воєнного стану : матеріали наук. семінару (м. Львів, 23 черв. 2022 р.). Львів, 2022. С. 89–91.
- [14] Тимошенко А. В., Котляренко О. П. Правовий режим воєнного стану: основні аспекти та його вплив на права і свободи громадян. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 442–445. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/106>.
- [15] Про воєнний стан : Указ Президії Верховної Ради СРСР від 22.06.1941 р. *Бабин Яр: людина, влада, історія. Документи і матеріали*. URL: https://history.kby.kiev.ua/publication/doc_4687.Ukaz_Prezidiyi_Verhovnoyi_Radi_SRSR_%E2%80%9CPro_voyenniy_stan%E2%80%9D_____vid_22_chervnya_.html (дата звернення: 19.08.2024).
- [16] Басараб О. Л., Ларіонова І. Т. Компаративний аналіз законодавства про воєнний стан часів Другої світової війни та сучасності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 21–24. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-7/2>.
- [17] Компіляція висновків і докладів Венеціанської комісії про надзвичайне становище. CDL-PI(2020)003, Страсбург, 16.04.2020 р. 35 с. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI\(2020\)003-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2020)003-rus) (дата звернення: 19.08.2024).
- [18] Гвоздь В. Воєнний стан і права людини. *Бінтел*. 2018. № 4. С. 26–35.
- [19] Демічева А. В. Проблема обмеження прав людини в умовах воєнного стану в Україні. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави* : тези доп. XI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 9 груд. 2022 р.). Вінниця, 2022. С. 45–46.
- [20] П'ятаха Н. Загальна трудова повинність в Українській РСР в 1919–1920 рр.: історіографічний огляд. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2011. Вип. 108. С. 32–34.
- [21] Кузніченко С. О. Адміністративно-правовий режим воєнного стану в СРСР під час Великої Вітчизняної війни. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 4. С. 173–176.
- [22] Занфірова Т. А. Забезпечення принципу свободи праці в умовах воєнного стану. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 77–80.
- [23] Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану : Закон України від 17.05.2012 р. № 4765-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text> (дата звернення: 19.08.2024).
- [24] Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1932-12> (дата звернення: 19.08.2024).
- [25] Проект Закону про внесення зміни до статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» щодо військово-квартирної повинності для фізичних і юридичних осіб від 24.02.2020 р. № 3116. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68218 (дата звернення: 19.08.2024).
- [26] Бандурка О. М. Державна політика у сфері захисту прав і свобод людини в умовах воєнного стану. *Захист та дотримання прав громадян органами Національної поліції України в умовах воєнного стану* : тези доп. учасників наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 7 груд. 2022 р.). Вінниця : ХНУВС, 2022. С. 14–16.
- [27] Yaroshenko O., Lutsenko O. Working in war: The main changes in labour relations and working Conditions under martial law in Ukraine. *Access to Justice in Eastern*

Europe. 2022. № 5 (Special Issue). P. 139–155. <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.4-a000466>.

- [28] Zaporozhchenko Y., Leheza Y., Volkova Y., Pushkina O., Koval M. Human Rights and Features of their Protection in Conditions of War: International Legal Standards, Administrative, Constitutional and Criminal Aspects. *Khazanah Hukum*. 2023. № 5 (3). P. 245–252. <https://doi.org/10.15575/kh.v5i3.33290>.
- [29] Ерман Г. Зимова війна: як Фінляндія зупинила наступ СРСР, в якому загинули тисячі українців. *BBC News Україна*. 30 листоп. 2019 р. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-50431418> (дата звернення: 19.08.2024).

References

- [1] Kuznichenko, S.O. (2014). Administrative and legal regime of martial law. Kharkiv: Pravo.
- [2] Constitution of Ukraine. (June 28, 1996). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
- [3] The Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional appeal of citizen Troyan Anton Pavlovich regarding the official interpretation of the provisions of Article 24 of the Constitution of Ukraine (the case on the equality of parties to the judicial process) of April 12, 2012, case No. 1-10/2012. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text>.
- [4] Doyle, N.J., & McMorrow, S. (Eds.). (2022). *Marcel Gauchet and the Crisis of Democratic Politics*. New York and London: Routledge.
- [5] Law of Ukraine No. 389-VIII "On the legal regime of martial law". (May 12, 2015). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
- [6] Fedoruk, N.S. (2022). People-centrism as a holistic worldview guide for reforming the conceptual apparatus of administrative law. *Private and public law*, 1, 67-72.
- [7] Averyanov, V.B. (2007). New doctrine of Ukrainian administrative law at the stage of formation. *Actual problems of the state and law*, 35, 10-16.
- [8] Bukhanevych, O.M., Kuznichenko, S., & Mernyk, A.M. (2022). Foreign experience in constitutional and legal regulation of restrictions on human rights in conditions of emergency and martial law. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 14, 216-236. [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(2\).2021.55-65](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(2).2021.55-65).
- [9] Geneva Convention on the Protection of the Civilian Population in Time of War (August 12, 1949.). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
- [10] Bukhanevych, O.M., Mernyk, A.M., & Petryshyn, O.O. (2021). Approaches to understanding the category "special legal regimes". *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28(1), 71-78. [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(1\).2021.71-78](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(1).2021.71-78).
- [11] Kovalova, O.V., & Pishna, A.G. (2022). Liability for violation of curfew under the legal regime of martial law. *Law and Society*, 3, 179-185. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.3.27>.
- [12] Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 448 "On the approval of the Procedure for the use of firearms by civilians during participation in repelling and deterring armed aggression of the Russian Federation and/or other states against Ukraine during the period of martial law". (April 15, 2022). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448-2022-%D0%BF#Text>.

- [13] Zhukova, E.O. (June 23, 2022). Vectors of optimization of the effectiveness of administrative and legal provision of public administration. In *Constitutional rights and freedoms of a person and a citizen under martial law: materials of science. Seminar* (pp. 89-91). Lviv.
- [14] Tymoshenko, A.V., & Kotlyarenko, O.P. (2023). The legal regime of martial law: main aspects and its impact on the rights freedoms of citizens. *Legal Scientific Electronic Journal*, 10, 442–445. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/106>.
- [15] Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR "On martial law" (June 22, 1941). In *Babin Yar: man, power, history. Documents and materials*. Retrieved from https://history.kby.kiev.ua/publication/doc_4687.Ukaz_Prezidiyi_Verhovnoyi_Radi_SRSR_%E2%80%9CPro_voyenniy_stan%E2%80%9D_____vid_22_chervnya_.html.
- [16] Basarab, O.L., & Larionova, I.T. (2022). Comparative analysis of legislation on martial law during the Second World War and today. *Legal Scientific Electronic Journal*, 7, 21-24. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-7/2>.
- [17] Compilation of conclusions and reports of the Venice Commission on the state of emergency. (2020). CDL-PI(2020)003. Retrieved from [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI\(2020\)003-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2020)003-rus).
- [18] Hvozdz, V. (2018). Martial law and human rights. *Bintel*, 4, 26-35.
- [19] Demicheva, A.V. (December 9, 2022). The problem of limiting human rights in the conditions of martial law in Ukraine. *Modern problems of legal, economic and social development of the state: theses add. XI International science and practice conf.* (pp. 45-46). Vinnytsia.
- [20] Pyatakha, N. (2011). General labor obligation in the Ukrainian SSR in 1919-1920: a historiographical review. *Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. History*, 108, 32-34.
- [21] Kuznichenko, S.O. (2014). Administrative and legal regime of martial law in the USSR during the Great Patriotic War. *South Ukrainian Legal Journal*, 4, 173-176.
- [22] Zanfirova, T.A. (2017). Ensuring the principle of freedom of labor under martial law. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 4, 77-80.
- [23] Law of Ukraine No. 4765-VI "On the transfer, forced alienation or confiscation of property under the legal regime of martial law or state of emergency". (May 17, 2012). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text>.
- [24] Law of Ukraine No. 1932-XI "On the defense of Ukraine" (December 6, 1991). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/1932-12>.
- [25] Draft Law on Amendments to Article 8 of the Law of Ukraine No. 3116 "On the Legal Regime of Martial Law regarding military housing obligation for individuals and legal entities". (February 24, 2020). Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68218.
- [26] Bandurka, O.M. (December 7, 2022). State policy in the sphere of protection of human rights and freedoms in the conditions of martial law. In *Protection and observance of citizens rights by the bodies of the National Police of Ukraine under martial law: theses add. scientific and practical participants conf.* (pp. 14-16). Vinnytsia: KhNUVS.
- [27] Yaroshenko, O., & Lutsenko, O. (2022). Working in war: The main changes in labour relations and working Conditions under martial law in Ukraine. *Access to Justice in Eastern Europe*, 5 (Special Issue), 139-155. <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.4-a000466>.

- [28] Zaporozhchenko, Y., Leheza, Y., Volkova, Y., Pushkina, O., & Koval, M. (2023). Human Rights and Features of their Protection in Conditions of War: International Legal Standards, Administrative, Constitutional and Criminal Aspects. *Khazanah Hukum*, 5(3), 245-252. <https://doi.org/10.15575/kh.v5i3.33290>.
- [29] Erman, G. (November 30, 2019). The Winter War: How Finland Stopped the USSR's Offensive That Killed Thousands of Ukrainians. *BBC News Ukraine*. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/features-50431418>.

Олександр Іванович Коренцов

аспірант кафедри державно-правових дисциплін, кримінального права і процесу Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
61002, вул. Алчевських, 29, Харків, Україна
e-mail: jurist.korentsov@ukr.net
ORCID 0000-0001-6850-1774

Oleksandr I. Korentsov

Ph.D. Student of the Department of State Law Disciplines, Criminal Law and Procedure
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
61002, 29 Alchevskykh Str., Kharkiv, Ukraine
e-mail: jurist.korentsov@ukr.net
ORCID 0000-0001-6850-1774

Рекомендоване цитування: Коренцов О. І. Проблемні питання запровадження і здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які впливають на адміністративно-правовий статус громадян. *Проблеми законності*. 2024. Вип. 166. С. 108–139. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.166.310928>.

Suggested Citation: Korentsov, O.I. (2024). Problematic Issues of Introduction and Implementation of Martial Law Measures Affecting the Administrative and Legal Status of Citizens. *Problems of Legality*, 166, 108-139. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.166.310928>.

Статтю подано / Submitted: 03.09.2024
Доопрацьовано / Revised: 04.10.2024
Схвалено до друку / Accepted: 31.10.2024
Опубліковано / Published: 01.11.2024